

неусвідомлена реакція на ситуацію, в якій вона усвідомлює і вирішує завдання. Духовний досвід у даному випадку є механізмом стабілізації, який зберігає процес діяльності особистості, її спрямованість, внутрішню гармонію і гармонійні взаємовідносини у суспільстві. Так, накопичений досвід з духовного самовдосконалення психолога стає фіксованою установкою і непомітно для самої особистості впливає на її життєві позиції.

Отже, духовний розвиток особистості психолога сприятиме вдосконаленню його внутрішніх якостей в мінливих умовах суспільного буття.

Література

1. Павлик Н.В. Гармонізація психологічного здоров'я педагога Нової української школи: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2023. 170с.
2. Помиткін Е. О. Ідеали краси, Добра та Істини у розвитку духовності майбутнього професіонала. Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. праць / [гол.ред. Сисоєва С. О.]. Київ : ЕКМО, 2003. С. 267-277.
3. Репетій С.Т. Розвиток духовності особистості майбутнього фахівця: навчально-методичний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 170с.
4. Сковорода Г. С. Твори : у 2-х ч. Київ: АН УРСР, 1961.
5. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ: КНТ, 2023. 295с.

Рибалка Валентин

ПЕРСОНАЛІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОГРЕСУ ЯК ОСОБИСТІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ

Актуальність обраної для обговорення теми визначається і підтверджується досвідом нашої роботи у психології впродовж більше 55 років, який складався під впливом десятків персоналій цивілізаційного прогресу. Автор цих строк був свідком і учасником становлення вітчизняної психології праці і профорієнтації як її розділу, починаючи ще зі студентських років і продовжуючи далі у міру зростання своєї професійної компетентності [9; 10]. При цьому профорієнтаційна роль вказаних персоналій виступала послідовно у різний спосіб і відповідно до вікових періодів власного життя – новонародженості, дитинства, підліткового віку, юності, молодості, зрілості, похилого віку тощо. Така життєва профорієнтація забезпечувала не тільки вибір професії у юному віці, але і професійну мобільність впродовж усього життя.

Значний вплив на становлення наших профорієнтаційних поглядів справив Б. О. Федоришин. Після зустрічі з ним у 1974 році, коли ми вступили до аспірантури Інституту психології МО України, наші контакти з лідером української психологічної школи профорієнтації поступово збагачувалися як безпосередньо, так і через його друга – Петра Степановича Перепелицю. Особливо плідні професійні стосунки з Б. О. Федоришином встановилися в період докторантури (1995-1998 рр.), коли я працював над дисертацією за темою «Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників». Тоді цією проблемою в Україні опікувалися не більше 4-5 психологів і серед них був тоді ще кандидат психологічних наук Б. О. Федоришин. Мені особливо імпонувала думка вченого про необхідність запровадження особистісного підходу у профорієнтацію [7]. Саме через це Борис Олексійович був призначений офіційним опонентом моєї докторської дисертації і у своєму виступі на її захисті у 1998 році підтримав основні її положення, хоча сам захист відбувався у дуже драматичній для докторанта ситуації...

Б. О. Федоришин розвивав особистісний підхід так би мовити вітально та інструментально – зокрема через запровадження у профорієнтацію комплексної психодіагностики. Згадаємо при цьому включення у профорієнтаційне обстеження учнів таких відомих методик, як ОДАНІ, КОС та ін. [7].

У наших бесідах з вченим і особливо, після ознайомлення з його поетичною творчістю, розроблюваний ним особистісний підхід набував характеру живого, навіть романтичного процесу, коли головним первісним профорієнтатором у житті людини визнавалася... мати, дружина, кохана жінка, богоматір. Недаремно Б. О. Федоришин назвав перший збірник своїх віршів «Атланта», а другий – «Сирена», а також – вірші «Атланта», «Сирена», «Королева», «Дульсінея» тощо [13; 14]. В літературі це майже єдиний випадок, коли вірші і твори присвячуються не атлантам-чоловікам, як у О. Городницького, О. П. Блаватської, а атлантам-жінкам, що точніше виражає їх титанічну роль у народженні і становленні людини. Б. О. Федоришин був прибічником визнання пріоритетності, первісності жінки у житті, життєдіяльності, професійній діяльності та профорієнтації.

Ми маємо підстави уявно продовжити цей профорієнтаційний ряд персоналій аж до Діви Марії, Ісуса Христа, апостолів тощо з проповідуваними ними християнськими заповідями. Саме на цьому фоні у людини з'являються пізніше інші персоналії як особистісні орієнтири профорієнтації, котрі приймаються або не приймаються зростаючою особистістю в ході здійснюваного нею професіогенезу. Адже у вирі життя нас оточують сотні і тисячі персоналій цивілізаційного прогресу (і регресу), які або асимілюються, або відхиляються і критерієм при цьому виступають здебільшого духовні, моральні цінності, що засвоюються саме у дитинстві під впливом Матері, яка виступає справжньою Атлантаю, Сиреною, в чому Б. О. Федоришин правий і як вчений, і як поет.

Первісними персоналіями сімейної профорієнтації у моєму житті виступали звичайно мати і батько, бабусі і дідусі, які мріяли, наприклад, виходячи з успадкованого мною прізвища, що я стану професійним рибалкою, навіть капітаном риболовецького сейнеру або китобійної флотилії. Пізніше, пам'ятаю, першими усвідомлюваними мною персоналіями, як особистісними орієнтирами початкової профорієнтації, стали полководці Другої світової війни, серед яких назвемо передусім людину з однаковим з моїм прізвищем, – маршала бронетанкових військ П. С. Рибалку. Протягом життя мене десятки разів розпитували, чи не є я його родичем, на що чесно відповідав, що ні, що це випадковий збіг обставин. Проте ще в дитинстві прочитав книгу про нього і в чомусь намагався наслідувати риси його характеру, такі як рішучість, сміливість, кмітливість, нестандартність прийняття ним рішень у складних бойових ситуаціях на фронті тощо. Але військовим я не став, бо в силу недостатнього здоров'я, надмірної чутливості і вразливості я з дитинства боявся і не міг терпіти вбивства людей на війні, це визивало в мене протест і пошук інших суто мирних професій.

Незаперечний вплив на мене справив у підлітковому віці образ чемпіону світу з французької боротьби – Івана Максимовича Піддубного з Черкащини, який останній період життя проживав і був похований у м. Єйську, що на березі Азовського моря, де я жив з сім'єю за місцем служби батька. Я часто приїздив на велосипеді на його могилу на околиці міста, часто зупинявся і стояв біля чавунного пам'ятника йому і мабуть дещо взяв тоді від нього – в

плані не стільки фізичної, скільки духовної сили його характеру, волі і витримки у боротьбі за життя. Одного разу після такого відвідування могили І. М. Піддубного я випадково стикнувся з поховальною процесією і з того часу, на фоні сформованого тоді шокуючого образу смерті, в мене почала формуватися думка про безсмертя людини, що супроводжували далі усе моє життя, стала ідеєю-фікс, провідною у виборі професії... На основі цієї ідеї був навіть розроблений кібернетичний проєкт вирішення проблеми безсмертя...

Близьким мені по духу і вирішальним при виборі професії психолога став у юні роки український хірург академік М. М. Амосов, зі статтями якого у науково-популярних журналах я ознайомився під час навчання у 1962-1966 рр. у Дніпропетровському технікумі автоматики і телемеханіки. В період студентської юності і ранньої молодості мені пощастило неодноразово бути присутнім на публічних психологічних досвідах В. Г. Мессінга.

Саме під впливом М. М. Амосова і В. Г. Мессінга я остаточно обрав для навчання факультет психології МДУ імені М. В. Ломоносова. Після закінчення університету у 1972 році я розподілився у Київ, поближче до М. М. Амосова, де одразу ж записався відвідувати його лекції для біологів у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. Пізніше я декілька разів брав участь у його кібернетичному семінарі та був слухачем його лекцій для киян по лінії Товариства «Знання».

Отже, якщо взяти тільки ці персоналії як особистісні орієнтири, то вибір психології як професії, як справи життя, відбувався начебто по асоціації, по таким її видам, як заперечення, тотожність, сполучення, спроби та помилки, причиново-наслідкові. При цьому вказані постаті та їх властивості ставали програмними у самовихованні, рефлексивно відображалися у розвитку різних рис власної особистості. Під впливом цих персоналій формувалися особистісні мотиви, сенси, ідеї, проєкти, які підтримувалися подальшими пошуками нових зразків професійної майстерності в інших видатних супутниках життя і праці, що засвоювалися як безпосередньо, так і опосередковано. А на такі постаті мені щастило.

В самій психології такими авторитетними профорієнтаційними персоналіями стали Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Ю. В. Котелова, Д. Б. Ельконін, Ю. Б. Гіппенрейтер,

С. Д. Смирнов, В. П. Зінченко, Г. С. Костюк, Є. О. Мілерян, В. М. Бондаровська, В. О. Моляко, П. С. Перепелиця, І. Д. Бех, Б. Й. Цуканов, Б. О. Федоришин, І. А. Зязюн, С. Д. Максименко, В. І. Вернадський і багато інших видатних діячів вітчизняної психологічної науки. При цьому професійні впливи даних персоналій як особистісних орієнтирів ніколи не щезали, а поступово інтегрувалися у соборному образі Вчителя, Майстра, Професіонала, Трудівника, який суттєво допомагав у різних ситуаціях здійснення професійних справ життя.

Так, слід відмітити, що такі персоналії, як О. Ф. Лазурський, К. К. Платонов, Г. С. Костюк, Є. О. Мілерян, а пізніше і Б. О. Федоришин сприяли зосередженню уваги на феномені особистості, на становленні авторського варіанту особистісного підходу у власних психологічних дослідженнях, що базувалася на моделі тривимірної, поетапно конкретизованої психологічній структурі особистості [8; 9; 10]. Остання стала для нас структурною особистісною психограмою, в якій у трьох вимірах зафіксовані соціально-психолого-індивідуальні підструктури (духовність, психосоціальність, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія, психосоматика, психогенетика), діяльнісні компоненти (мотив–предмет–мета–метод–емотив) і рівні розвитку особистості (задатки, здібності, обдарування, таланти, геніальність, екстраздібності).

Цікавим зворотнім кроком, так би мовити науковою літературною рефлексією цього життєвого профорієнтаційного процесу стало написання і видання нами у 2006-2015 роках трьох випусків книги «Теорії особистості у вітчизняній філософії, психології та педагогіці», в яких охарактеризовано, за американськими і вітчизняними критеріями, теорії особистості 48 персоналій, що потребувало концентрації кожного разу зацікавленості, уважності до персонологічної творчості низки українських філософів, психологів і педагогів.

Розглянуті персоналії виступали як особистісні орієнтири, своєрідні навігатори, що визначали цілі, плани, програми, проекти, асоціації і стратегії нашої професійної діяльності. Назвемо ці стратегії, услід за В. О. Моляко стратегіями аналогізування, реконструювання, комбінування, універсальною, спонтанною [2], а також детермінаційно-

причиною, трансцендентальною, продуктивною.

Персоналії профорієнтації і професійної діяльності виступають при цьому як цілісні образи, оригінальні особистості зі своїми унікальними властивостями, зокрема такими, як інтелектуальна спроможність керуватися стратегічними ідеями-фікс, формувати оригінальні методологічні підходи, спиратися на широкий науковий світогляд, досягати видатних, індивідуально та суспільно значущих результатів.

В останні роки значно посилюється вплив наукового ноосферного світогляду академіка В. І. Вернадського, в творчості якого вдалося виділити близько 20 парадигмальних ноосферних ідей, таких, як наукова реальність (космос-планета-мікросвіт), простір-час, симетрія та асиметрія, особистість вченого, розвиток життя, його вічність, перехід біосфери у ноосферу, ноогуманізм, думка про народ, що вчиться, пізнає і перетворює світ, рефлексія, наукова демократія, доцільність вивчати парапсихічні явища тощо.

Профорієнтація у розглянутому нами контексті постає як система заходів, не тільки таких як профінформація, профконсультація, профадаптація, профкорекція [15], але і як профідентифікація, профрефлексія, профперсоналізація, профактивація, профактуалізація, профкреативізація, профстратегізація тощо.

Профороієнтація є неперервним процесом, так само як і професійна освіта та трудова діяльність, має свої вікові особливості та форми взаємодії з іншими компонентами професійної діяльності [8; 9]. Вона спрямована не тільки на вибір професії, але і на якісне опанування та здійснення різних компонентів професійної діяльності, формування її смислу, мотиву, предмету, мети, методів, досягнень, емоційної регуляції тощо через рефлексію суб'єкту майстерної праці. Профорієнтація, наукова і життєва, опосередковується персоналіями цивілізаційного прогресу. Разом з тим, існує тісний взаємозв'язок між науковою та неперервною життєвою, народною, природною профорієнтацією, яка починається з народження людини і завершується на фінальній стадії її життя. Ця природна профорієнтація доповнюється науковою, зокрема психологічною, особистісною профорієнтацією, яка ефективна при розв'язанні спеціальних профорієнтаційних проблем і задач особистості, приміром, державних, галузевих, корпоративних тощо.

Профорієнтація має бути дієвою, результативною, що залежить від ступеня самоактуалізації особистісних потенціалів профорієнтаторів і профорієнтантів, інноваційного задіяння їх власних особистісних ресурсів – уважності, доцільної вибірковості і концентрації уваги на головному, зосередженості мислення, уяви, пам'яті на унікальних особливостях видатних персоналій як майстрів і професіоналів, врахування їх досягнень і внесків у цивілізаційний прогрес.

Успіхи профорієнтації в цьому контексті відображаються також у фактах відзначення суспільством успішності професійної діяльності особистості. Мова йде про рефлексивно-іменні відзнаки її досягнень, що містять у собі персональні профорієнтаційні відлуння. Так, автор пишається тим, що нагороджений медалями Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, В. В. Зенківського, І. Я. Франко, на яких кожного разу звертав особливу увагу при здійсненні власної професійної діяльності.

Хочеться подякувати Б. О. Федоришину та іншим видатним українським психологам і педагогам, котрі сприяли нашому і багатьох інших психологів професійному становленню в цьому непростому але прекрасному житті!

Література:

1. Ігнатович О. М. Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Монографія (друге видання). Київ: ДКС-Центр, 2018. 376 с.
2. Кульчицкая Е. И., Моляко В. А. Сирень одаренности в саду творчества. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 316 с.
3. Милерян Е. А. Психология труда и профессионального образования. Избранные научные труды. Автор-составитель В. Е. Милерян. Киев: НПП «Интерсервис», 2013. 290 с.
4. Підготовка учнів до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): Навчально-методичний посібник. (За ред. Г. О. Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки). Автори: Г. О. Балл, Ю. З. Гільбух, М. М. Левтик, В. І. Панченко, П. С. Перепелиця, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалка, М. Л. Смульсон, Б. О. Федоришин. Київ: Наукова думка, 2000. 188 с.
5. Побірченко Н. А., Шайкова А. Л. Профорієнтація учнівської молоді: посібник. Київ: Науковий світ, 2009. 226 с.
6. Помиткіна Л. В., Помиткін Е. О. Психологія праці і відпочинку: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: ТОВ «Альфа-ППК», 2019. 322 с.
7. Профконсультационная работа со старшеклассниками. Под ред. Б. А. Федоришина. Киев: Радянська школа, 1980. 160 с.
8. Рибалка В. В. Психологія розвитку особистісної готовності педагогів до професійної діяльності: методичні рекомендації. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023. 160 с.
9. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого: посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 220 с.
10. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. Одеса:

- Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
11. Система профінформаційної роботи со старшекласниками. Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман и др.; Под ред. Б. А. Федоришина. 2-е изд., перераб. и доп. Киев: Рад. шк., 1988. 176 с.
 12. Технологія професійної орієнтації населення в умовах ринку праці: монографія. Авт. кол.: Н. А. Побірченко, Н. І. Литвинова, В. В. Синявський та ін. Київ: Педагогічна думка, 2011. 256 с.
 13. Федоришин Б. Атланта: Избр. лирические стихотворения, Киев: Центр международного образования, 1997. 38 с.
 14. Федоришин Б. О. Сирена: Обрані лірич. вірші. Київ: Знання, 1999. 50 с.
 15. Федоришин Б. О. Психологічні аспекти профорієнтації учнів. Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1976. 48 с.

Свідерський Ігор

ПІДПРИЄМНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Внаслідок військового вторгнення Росії в Україну у 2014-2022 рр. значна кількість людей була змушена залишити свої домівки й шукати притулку в інших містах країни через загрозу конфлікту та воєнного насильства. Це стало причиною зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб, які втратили роботу й разом із нею можливість забезпечувати власні життєві потреби. Це в свою чергу створило серйозні виклики для влади та суспільства в забезпеченні необхідної допомоги та підтримки для цих людей.

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) в чинному українському законодавстві – це особа, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні (громадянин, іноземець або особа без громадянства), але була змушена залишити або покинути своє місце проживання через збройний конфлікт, окупацію, насильство, порушення прав людини або надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру [3; с. 315]. Передусім, в їх адаптації до нових умов життя, освіти й перенавчання, зокрема формуванню і розвитку у них підприємницької компетентності в умовах неформальної освіти [5].

Вчені В. Майковська, С. Прищепка і М. Стрельников розглядають підприємницьку компетентність як комплексну сукупність різних аспектів, що охоплюють особисті і ділові якості, навички, знання та моделі поведінки. Вони визначають підприємницьку компетентність як такий набір якостей, за допомогою яких людина може успішно вирішувати різноманітні бізнес-завдання та досягати високих результатів у своїй професійній діяльності [4; с. 368].